

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14252057>

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SIFATNI O'RGANISH METODIKASI

Qambaraliyeva Zarina

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim fakulteti 2-kurs talabasi

M.A.Hamrayev

Ilmiy rahbar: Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti

Boshlang'ich ta'lim fakulteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda sifat sòz turkumini òrganish metodikasi haqida hamda sifat sòz turkumini*

***Kalit so`zlar:** mavzu belgisi, ko`rgazmali qurollar, mustaqil fikr.*

***Annotation:** This article is about the methodology of learning adjective clauses in elementary grades and about explaining adjective clauses to students.*

***Key words:** subject symbol, visual aids, independent opinion.*

Sifatni òrganish metodikasi uning lingvistik xususiyatlariga asoslanadi. Sifat predmetning belgisi (rangi, hajmi, shakli va ko`rinishi, mazata'mi, xarakterxususiyati, hidi, vazni, o`rin va paytga munosabati)ni bildiradi. Sifatning leksik ma`nosi uni ot bilan bog`liq holda o`rganishni talab qiladi. Sifatni tushunish uchun 1-sinfdanoq o`quvchilar e`tibori sifatning otga bog`lanishini aniqlashga qaratiladi. O`quvchilar predmetning belgisini aytadilar, ularda so`roq yordamida gapda so`zlaming bog`lanishini aniqlash ko`nikmasi o`stiriladi, ya`ni ular gapdagi sifat va otdan tuzilgan so`z birikmasini ajratadilar (atama aytilmaydi). Keyingi sinflarda bu bog`liqlik aniqlashtiriladi. Shunday qilib, sifatning semantik-

grammatik xususiyatlari sifat ustida ishlashni leksik va grammatik (morfologik va sintaktik) yo‘nalishda olib borishni talab etadi.

Boshlang‘ich sinflarda „Sifat“ mavzusi quyidagi izchillikda o‘rganiladi: 1) sifat bilan dastlabki tanishtirish (1-, 2-sinf); 2) sifat haqida tushuncha berish (3-sinf); 3) shu grammatik mavzu bilan bog‘liq holda ayrim sifatning yozilishini o‘zlashtirish (4-sinf)

Predmetning belgilari xilma-xil bo‘lib, uni rangi, mazasi, shakli, xil-xususiyatlari tomonidan tavsiflaydi. Shunday ekan, sifat tushunchasini shakllantirish uchun uning ma‘nolarini aniqlash talab etiladi. O‘qituvchi predmetni yoki uning rasmini ko‘rsatadi, o‘quvchilar uning belgilarini aytadilar va yozadilar. Masalan, (qanday?) olma – qizil, shirin, yumaloq olma;(qanday?) ip – uzun, ko‘k ip. Albatta, suhbat asosida o‘quvchilar olma, ip so‘zlari nima? so‘rog‘iga javob bo‘lib, predmet nomini bildirishi, qizil, shirin, yumaloq kabi so‘zlar qanday? so‘rog‘iga javob bo‘lib, predmetning belgisi (rangi, mazasi, shakli)ni bildirishini aniqlaydilar. O‘qituvchi atrofimizni o‘rab olgan predmetlarning o‘z belgilari borligini, ular bir-biridan shu belgilar bilan farqlanishini yana bir-ikki misol bilan tushuntiradi (Qanday daraxt? – Katta, chiroyli, sershox, ko‘m-ko‘k daraxt. Qanaqa shkaf? – Oynali, baland shkaf). Xulosa chiqariladi: qanday?, qanaqa? so‘roqlariga javob bo‘lgan so‘zlar predmet belgisini bildiradi. O‘quvchilar belgi bildirgan bunday so‘zlarning nutqimizdagi ahamiyatini anglashlari uchun sifat ko‘p uchraydigan matn tanlanib, avval sifatlarini tushirib qoldirib, so‘ngra sifatleri bilan o‘qib beriladi va mazmuni taqqoslab ko‘rsatiladi. Predmetni aniq tasvirlash uchun uning belgisini bildiradigan so‘zlardan foydalanilgani tushuntiriladi.

Bu darslarda ko‘rgazma vositalar (predmetlar, predmet rasmlari, syujetli rasmlar)dan keng foydalaniladi. O‘quvchilar qanday?, qanaqa? so‘roqlariga javob bo‘lgan (predmet belgisini bildirgan) so‘zlarni o‘zlashtirishlari uchun mashqning quyidagi turlari samarali hisoblanadi:

- 1) so‘roq yordamida predmetning belgisini bildirgan so‘zlarni tanlash;
- 2) aralash berilgan so‘zlardan gap tuzish;
- 3) matndan kim? yoki nima? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘zni va unga bog‘langan qanday? va qanaqa? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘zni tanlab (so‘z birikmasini topib) aytish va yozish;
- 4) tayanch so‘zlar va rasm asosida gap yoki kichik hikoya tuzish. Ikkinchi bosqichda asosan ikki vazifa: “sifat” tushunchasini shakllantirish hamda o‘quvchilar nutqini yangi sifatlar bilan boyitib borish,

fikmi aniq ifodalash uchun mazmunga mos sifatlardan nutqda o'rinli foydalanish ko'nikmasini o'stirish hal qilinadi.

“Sifat” tushunchasini shakllantirish o'quvchilarning “predmet belgisi” degan umumlashtirilgan kategoriyani o'zlashtirish darajasiga bevosita bog'liq. Shu maqsadda rang, maza, shakl-hajm, xilxususiyat bildiradigan so'zlar guruhlanadi va shu so'zlarning xususiyatlari umumlashtiriladi. Sifatning leksik ma'nosi bilan birga uning xarakterli grammatik xususiyatlari ham qayd etiladi. Sifatlarning xususiyatlarini umumlashtirish asosida o'quvchilar uning so'z turkumi sifatidagi o'ziga xos ko'rsatkichlarini ajratadilar: a) predmet belgisini bildiradi, b) qanday? yoki qanaqa? so'rog'iga javob bo'ladi, v) gapda otga bog'lanib, shu ot bilan so'z birikmasi hosil qiladi, ikkinchi darajali bo'lak vazifasida keladi. Bu sinfda og'zaki va yozma ijodiy ishlar (maktab bog'i yoki parkka ekskursiya vaqtida kuzatilgan daraxt, qushlar, hayvonlarni tasvirlab kichik hikoya tuzish kabilar)ga katta o'rin beriladi.

O'quvchilarning sifatning leksik ma'nosi haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirish va predmetni har tomonlama tasvirlash malakasini o'stirish uchun:

- 1) berilgan predmetlarning rangi, mazasi, shakli, xususiyatini ifodalaydigan sifatlar tanlash va yozish: Qanday shaftoli? Shirin, suvli, tuksiz shaftoli. Qanday kitob? Qalin, qizil kitob;
- 2) berilgan belgilariga qarab qaysi hayvon ekanini aniqlash: Tikanli, kichkina, foydali ... (tipratikan). Ehtiyotkor, ayyor, yovvoyi ... (tulki)
- 3) predmetlarning belgisiga qarab topishmoqlarning javobini ayting kabi mashqlardan foydalanish mumkin. Sifatning nutqimizdagi, fikmi aniq va tushunarli ifolashdagi o'rini puxta o'zlashtirishga erishish uchun ma'nodosh va zid ma'noli sifatlar ustida ishlash, o'qish darslarida sifatning o'z va ko'chma ma'noda

ishlatilishini kuzatish maqsadga muvofiq. Sifatni o'rganish jarayonida so'z yasashga oid mashqlarni muntazam o'tkazib borish o'quvchilarda u yoki bu so'z turkumini yasash uchun so'z yasovchi qo'shimchalardan ongli foydalanish malakasini shakllantiradi. Uchinchi bosqichda sifat haqidagi bilimlarni takomillashtirish, og'zaki va yozma nutqda sifatlardan aniq, o'rinli foydalanish ko'nikmasini o'stirish bilan bog'liq holda -roq qo'shimchasi bilan qo'llangan sifatarni va ko'm-ko'k, yam-yashil kabi sifatarni to'g'ri yozish malakasi shakllantiriladi. Ish mazmuni shu vazifalarni bajarishga qarab belgilanadi va o'quvchilar nutqini o'stirishga qaratiladi. Nazariy ma'lumotlarga asoslanib: matnda berilgan otlarning

belgilarini ifodalaydigan sifatlarni tanlab qo'yish, gapda sifat bog'langan otni (so'z birikmasini) aniqlab yozish; otga mos sifatlar tanlab predmetni tasvirlash, berilgan sifatlar yoki so'z birikmasi bilan gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi. Mashq materialini tanlashda -roq qo'shimchasi bilan qo'llangan yaxshiroq, aqlliroq kabi, shuningdek, tip-tiniq, sap-sariq kabi sifatlar ko'proq bo'lishiga e'tibor beriladi. O'quvchilarning mustaqilligi osha borgan sayin, mashq topshiriqlari ham asta-sekin murakkablashtira boriladi. Shunday qilib, sifatni o'zlashtirishda uni ot bilan o'zaro bog'liq holda o'rganishga asoslaniladi.

Sifat belgini bevosita yoki bivosita ifodalaydi. Predmetning doimiy belgisini bildiradigan belgini bevosita ifodalaydigan sifatlar asliy sifat deyiladi. Sifatning yuqoridagi ma'no turlari sifatni bevosita ifodalaydi.

Asliy sifatlar belgini darajalab korsata oladi: katta, kattaroq, eng katta kabi.

Juft sifatlar asosan asliy sifatlardan tarkib topadi: yosh-qari, yaxshi-yomon kabi. Belgini bivosita, ya'ni biror narsa va hodisaga nisbat berish, oxshatish orqali ifodalaydigan sifatlar nisbiy sifat deyiladi.

Nisbiy sifatlar boshqa soz turkumlaridan yasaladi va xoslik, oxshashlik, orin yoki paytga munosabat, moljal ma'nolarini bildiradi:

- a) xoslik ma'nosini ifodalaydigan sifat ot turkumidagi sozga -iy, -viy qoshimchasini qo'shish bilan yasaladi: zamonaviy, oilaviy, ma'naviy, siyosiy;
- b) oxshashlik ma'nosini ifodalaydigan sifatlar ot turkumidagi sozga -simon, -sifat birliklarini qoshish bilan yasaladi: odamsimon, hayvonsifat, devsifat;
- v) orin va payt ma'nolarini ifodalaydigan sifatlar ot turkumidagi sozlarga -gi, -qi, -ki, dagi affikslarini qoshish bilan yasaladi: qishki, yozgi, bahorgi, bulturgi, tushki, kechki;
- g) moljallanganlik, xoslik, olchov ma'nolarini ifodalovchi sifatlar ot turkumidagi sozlarga -lik affiksini qoshish bilan yasaladi: korpalik, korpachalik, toshkentlik, koylaklik.

Sifat ba'zan ravish omida qollanib, harakatning belgisini bildirishi mumkin: ma'noli gapirmoq, chiroyli yozmoq, yaxshi oqimoq kabi.

Sifatning belgisini darajalab korsatishi (qizil, qizilroq, eng qizil, qip-qizil), yasaliş sistemasiga egaligi otlashishi uning morfologik belgilaridan hisoblanadi.

3. Sifatning sintaktik belgisi. Sifat gapda otga, ba'zan fe'lga bitishuv usuli orqali boglanadi va ozi boglanib kelayotgan sozga tobelanadi.

Sifat otga boglanib kelganda, sifatlovchi aniqlovchi vazifasini bajaradi. Misol: Biz

dostlarning eng yaxshi dosti, dushmanlarning eng kuchli dushmani ekanligimizni ham oqil odamlar tushunsin. (Y.Shukurov).

Sifat fe'lga boglanib kelganda vaziyat holi vazifasini bajaradi. Misol: Yulduzlar odatdagidan kora toza, kattaroq, yorqinroq ko'rinardi. (P.Qodirov)

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda sifatni o'rganishda o'quvchilar belgini ifodalovchi sozlarni va ularni qanday hollarda ishlatilishini o'rganishadi. 1-sinf boshlang'ich o'quvchilari mustaqil soz turkumlariga kiruvchi bu soz turkumini o'rganib tushuncha hosil qilishadi. Keyinchalik yuqori sinflarda murakkab holatlarini ham o'rganib borishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. K.Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova, SH.Yo'ldosheva, SH. Sariyev "Onatili o'qitish metodikasi". Toshkent-2009 "NOSIR" nashriyoti 309-bet.
2. B.To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova "O'zbek tili o'qitish metodikasi" . Toshkent-2006 "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi" nashriyoti 67-bet.
3. Internet resurslari: <http://azkurs.org>